

Kadın Arayışları ve Bireysel, Sosyal, Küresel Dönüşüm İhtiyacı

(Necla Arat'a Armağan, Beta-İstanbul, 2004)

Bir Kadın Gördüm

*Bir kadın gördüm,
Onun doğurduğunu gördüm,
Uyuttuğunu gördüm,
Büyüttüğünü gördüm,
Yorulduğunu gördüm,
Üzüldüğünü gördüm,
Bir kadın gördüm*

Özdemir Asaf

-Bitmeyen Sorular, Arayışlar ve Konuşmak İhtiyacı

Evet, bir süredir kadın konusunda yeni bir çalışma yapmak yerine, yaptığımız çalışmalardan, edindiğimiz bilgilerden sonra nereye geldiğimiz konuşmak, bir durum değerlendirmesi yapmak ve kafama takılan soruları tartışmak ihtiyacı hissediyorum. Ve sanırım, bu ihtiyaç yalnız kişisel bir ihtiyaç da değil; genel olarak kadın hareketinin, toplumsal ve küresel düzeylerde geldiği yeri, karşılaştığı sorunları, yaşadığı tikanıklıkları konuşmasına ihtiyaç var gibi. Örneğin bir yandan kuramsal düzeydeki çalışmalarla ciddi bir bilgi birikimine gidildiğini biliyorum; öte yandan da bu çalışmaların kadın hareketine, onun eylem gücüne pek yansımadığını düşünüyorum. Belki de yanılıyorumdur; yine de bir durum değerlendirmesi yapmak üzere konuşmaya ihtiyacımız olduğundan kuşku yok.

Necla Arat için “teşekkür armağanı” olarak bir kitap hazırlığı içinde benden de bir yazı istendiğinde, beni düşündüren bazı soruları açmak ve tartışmak geldi içimden. Necla Arat, Türkiye’de kadın duyarlılığının gelişme süreci içinde rol oynamış, o uzun yolun döşenmesinde epeyce emeği geçmiş birkaç isimden biri. Onunla birçok panelde konferansta buluşmuştuk, birçok ortak eylemde yer almıştık, şimdi yönettiği kurumda ders veriyordum. Kadın bilinci ve duyarlılığının gelişmesiyle ilgili olarak kafama üşüşen yüzlerce soruyu onun da sorduğunu, üzerinde düşündüğünü biliyorum. Türkiye’de kadınlar epeyce bir zamandır kadın konusunda olmayan bilgileri topladılar, araştırmalar yaptılar, yazılar yazdılar. Ancak bu bilgi birikiminin bir değerlendirmesini yapmayı ve buna göre kendi duruş ve konumlarını tartışmayı epeyce ihmal ettiler. Öte yandan, bilgi birikimimiz artmasına karşın, epeyce bir süredir kadın hareketinde bir sessizlik, bir içe kapanış yaşandığı da görülmekte. Birkaç yasal ve kurumsal istem dışında, eleştirilecek ve söylenecek konuları mı yitirmiştik; kadın hareketi kendi çizdiği yolun sonuna mı gelmişti? Ya da kadınların aralarındaki farklar büyümüş ve her biri içine kapanmayı mı yeğlemişti? Veya, Türkiye’nin ağır sorunları yine kadın hareketini bir yanlara savurmayı mı başarmıştı? Bilmiyorum; belki de dünyadaki kadın hareketinin gerilemesi bir biçimde Türkiye’de de yaşandı, yaşanıyor. Oysa, elimizdeki bilgilerin soyut anlamdaki öneminin yanı sıra, kadın hareketine somut anlamda da bir vaziyet alış, bir duruş ihtiyacı getirmesi beklenmez miydi? Belki her konuda anlaşmak zordu; ancak, acaba vazgeçilmez önemde bulduğumuz öncelikler ve iddialar konusunda belli bir noktaya gelemez miydik? Kendi adıma, dünyadaki kadın hareketi için olduğu gibi, Türkiye’deki kadın hareketi

için de bir durum değerlendirmesi yapılmasının zorunlu olduğunu düşünüyorum. Bu değerlendirme yapılır mı, onu da bilemiyorum. Ancak ben, yine de kendi soru ve tartışmalarımı dile getirmekten kendimi alıkoyamıyorum. Bunun Necla Arat'a armağan bir kitapta yapılması ise, bana oldukça doğru ve anlamlı geliyor.

-Kafama Takılan Sorular

“*Kadın doğulmaz, kadın olunur*”, demiş Simone de Beauvoir. Toplumsal cinsiyetin önemini anlatmak açısından oldukça yerinde bir tanımlama. Yıllar geçtikçe, bu sözün iki taraflı bir anlama sahip oluşunu düşünmeye başladım. Evet, bir yandan kadınlığın biyolojik olmaktan çok toplum tarafından biçimlendirildiği doğru; öte yandan biliyoruz ki, kadınların kendilerine ilişkin bir duyarlılık kazanmaları da her kadın için geçerli ve kendiliğinden oluşan bir süreç değil. Yani, kadının toplumsal cinsiyetine baş kaldırışı veya toplumsal cinsiyet anlamında “kadın olma” konusuyla ilgilenmesi de ancak zaman ve çaba ile mümkün oluyor; toplumsal cinsiyet edinildiği gibi, kadın duyarlılığı da edinilen bir şey. Kadın bakış açısı ise (feminist yaklaşım), bundan da öte, belirli alanlarda ortaya çıkan çalışmalar ve birikimle kazanılan bir gözlük gibi. Örneğin, bireysel veya kolektif düzeyde şu veya bu nedenle başlayan kadın bilinci ve duyarlılığı çeşit çeşit ve her kadının, her kadın hareketinin kendine özgü bir önceliği ve odak noktası var. Dünyada sosyalist feminizm, radikal feminizm, eşitlikçi feminizm gibi ayrımlar ortaya çıkarken, Türkiye’de bir de bunların yanısıra laik feministler, Atatürkçü feministler, İslâmcı feministler gibi ayrımlar da yaşamaktayız. Üç beş parçalı bu feminist hareket içinde, hepsinin “kadın bakış açısına” sahip olduklarını söyleyebilir miyiz? Ya da birinin ötekilerine göre daha “öz” veya daha “kadınca” bir bakış açısına sahip olduklarını iddia edebilir miyiz? Hayır, daha “hakiki” bir kadın hareketi arayışı içinde değilim; tam aksine kadın hareketinin bu çeşitliliğinin olumlu buluyor ve ne ilkesel ne de pratik anlamda homojen bir kadın hareketini düşünemiyorum. Ancak, bu çeşitliliğin kadın bakış açısına ilişkin bir çeşitlilik mi, yoksa kadın hareketine eklenen sıfat veya tanımlamalara ait bir çeşitlilik mi olduğu konusunda emin değilim. Bir yandan sahiplenilen bakış açısının hangi tarafa, kadına mı, yoksa eklenen sosyalist, liberal veya İslami gibi görüşlere mi ağırlık verdikleri önem taşıyor, öte yandan kadın yaklaşımlarının, eklendikleri düşünce sistematiğine de “kadın adına” ne derece eleştirel bakabildikleri ve değişim getirdiklerini düşünmek gerekiyor.

Aslında üzerinde durup düşünülecek ve tartışılacak birçok mesele var. Benim tartışma gündemine getirmek istediğim ise, daha çok bu bakış açısıyla ilgili; dolayısıyla sorunların kendisinden çok; bunlara kuramsal ve ilkesel düzeyde nasıl bakıp nasıl yorumlayacağız sorusu kafamı karıştırıyor. Bu nedenle, öncelikle kadın duyarlılığı, kadın bakış açısının anlamını tartışmaya açmak ihtiyacını duyuyorum. Öte yandan kadın bakış açısının, kadın sorunlarıyla mı sınırlı kalması, yoksa daha geniş bir açığa doğru genişlemesi mi gerektiği konusunu da düşünüyorum. Bu noktada bir ikilem de yok değil. Yalnızca kadına odaklanma kadın hareketine de kadın bakış açısına da bir sınırlılık getiriyor; kadın sorunlarına odaklanma olmadan da, kadınlara özgü bir bakış açısı edinmek mümkün görünmüyor. Öte yandan daha genel bir bakış açısı olmadan, kadın sorunlarında gerçekçi bir biçimde çıkış noktası bulmak da pek mümkün değil. Dolayısıyla bu ikisi arasındaki ilişkiler üzerinde düşünmek oldukça önemli.

Bunun gibi, kadın hareketinin içindeki farklılıklar olağan ve olumludur, farklı ülkeler, farklı kadınlar arasında farklı duyarlılıklar gelişmesi de gerekli ve kaçınılmazdır. Oysa, kadınların

kendi farklılıkları ve özgünlüklerini geçerli kılmaları için de bir ortak paydanın gelişmesinin önemli olduğunu yadsıyabilir miyiz? Bu ortak paydayı, yalnızca “kadın” diye tanımlamak yetiyor mu; yoksa bu kadını bir değerler sistemi, bir toplumsal ve küresel yapı içinde tanımlamak mı gerekiyor? Öte yandan kadını ilgilendiren bu sistemi, yalnızca ataerkil aile ve toplum yapısıyla da sınırlayabilir miyiz? Ataerkil aileyi ve bu toplumsal yapıyı besleyen bir toplumsal ve küresel sistem bütünü tarafından çevrelenmiş değil miyiz? Bu sorular önemli; ancak bu soruları dikkate alınca ve kadın meselesini, kendi başına değil de, bir bütün içinde ele almak zorunlu olunca kadınlar arasında da ayrılıklar da artıyor. Örneğin, kadınlar için *barış ve eşitlik* gibi bazı konularda ortaya çıkmış görünen ortak duyarlılığın, bu konularda ortak bir söylemi ve duruşu üretmesi beklenebilir; bu nedenle tüm dünyada ve toplumda barış, tüm dünyada ve herkes için eşitlik isteminin kadınların ortak söylemi olmasının önünde ilkesel bir engel görünmüyor. Kadınlar bunu çeşitli forumlarda dile de getiriyorlar. Ancak bu genel istemin, hem küresel hem de toplumsal düzeylerde kadın hareketini bütünleştiren ve varlığını duyuran bir siyasal duruş halini aldığı söyleyebilir miyiz? Ne yazık ki hayır. Çünkü kadın duyarlılığının gerisindeki, kimi zaman milliyetçilik, kimi zaman dinsel veya etnik aidiyetler, kimi zaman ekonomik çıkarlar, kimi zaman ideolojik bağlar gibi, daha temel duyarlılık ve öncelikler kadının ortak bir duruş yükseltmesini önleyebiliyorlar.

Dolayısıyla şimdilik kadınlar, daha çok, varolan düşünceler ve yapılar üzerine “asma kat” çıkmaya çalışıyorlar diye düşünüyorum. Kadına özgü sistematik bir kadın bakış açısının kurulması da hiç kolay değil; egemen sistem ve söylemden olduğu kadar, kadınların kendi aralarındaki farklılıklardan gelen engeller de var; öte yandan günümüz ideolojilerden, büyük söylemlerden, genel olarak birçok şeyden kuşku duyulan bir çağ olduğundan bu çağda genel ve kapsayıcı bir söylem oluşturmak da öyle kolay görünmüyor. Oysa kadın söyleminin dışa ve çevreye yönelik dilinin yanısıra, kendine yönelik bir ortak dile kavuşması da önemli, farklı ideolojilere asılan asma katlardan kurtulup kendi özgün alanını ve söylemini kurması da. Bunca ayrı duyarlılıklar varsa, ortak sorunlar karşısında hem birbirinden hem de sisteminin bütününden kopuk bunca farklı anlatım ve açıklama ortaya çıkıyorsa, kadın istemlerinin güçlenmesini bekleyebilir miyiz? Dünya Kadın Konferans’larında veya kadınların bulunduğu başka platformlarda, genel olarak, kadınlar sisteme eleştirel bakıyorlar ve varolan sistemden, özellikle de ulusal politikalarından ve hükümetlerden kadın adına bazı düzeltmeler istiyorlar; biliyoruz. Ancak bugüne kadar alınan yolun gösterdiği gibi bu eleştiri ve istemler, bazı ülkeler, bazı gruplar dışında, kitlesel anlamda kadınlar için önemli kazanımlar getirmiyor. Bunun birçok nedeni olduğu da ortada. Dolayısıyla bu konuda düşünmek, nedenleri ve niçinleri araştırmak da gerekli, yeni çözüm ve istemlerle ortaya çıkarmak da.

Günümüzde “feminist” başlığını taşıyan düşünce okulları ortaya çıkmaya başlamış durumda ve bu yaklaşımla sürdürülen bilimsel çalışmalar, yerleşik düşünce ve yapıları yeniden okuma arayışları var. Bunların gelecekte kadın söylemi ve politikasına çok farklı yollar göstereceği çok açık. Aslında günümüz dünyası kadın hareketinin toplumsal bir harekete dönüşmesinin ötesinde, kadın çalışmalarıyla tüm bilimsel, kuramsal ve siyasal anlatımları derinden etkilediği bir çağ. Yalnız kadınlarla sınırlı kalmayan böyle bir değişimi ve kazanımları, bunun öteki düşünce okulları üzerindeki etkilerini görmemek olanaksız. Kuramsal anlamdaki bu gelişmelerin kadın hareketine aktarılmasının önünde yukarıda değindiğimiz bazı nedenlere dayalı olan epeyce tıkanıklık olduğu da bir gerçek. Ancak yine de, bunların aşılmasından başka çıkar yol olduğu söylenebilir mi? Bir yandan küresel bir etkileşim içinde sorunların büyüklüğü ve bu sorunlar üzerinde küresel sistemin etkisi daha iyi görülmekte, öte yandan tüm bunlar karşısında, yavaş yavaş, kadınlara özgü bakışın ve yaklaşımların ortaya çıktığına

tanık olmaktadır. Bunların kadın hareketini hem değiştirmesi hem de g¼c¼lendirmesi beklemek herhalde hayali bir beklenti olmaz.

Dolayısıyla yaşadığımız tıkanıklıklar kadar ortaya çıkan yeni açıklamaların, zaman içinde kadınları kendileri için ¼nem taşıyan ortak bir zemine, ortak bir paydaya g¼t¼r¼p g¼t¼rmeyeceđi sorusu benim için ¼nem taşıyor. Buradan da toplumsal ve k¼resel d¼zeyde etkin bir siyasal duruşa geçilir ve kadın hareketi gerçekten d¼n¼řt¼r¼c¼ bir g¼c¼ kazanır mı, bilmiyorum; ama merak ediyorum. Kısacası kadınlar açısından da bug¼nk¼ sisteminin b¼t¼n¼ne y¼nelen bir k¼resel muhalefetin ortaya çıkmasını ¼nemli bulduğumu s¼ylemek istiyorum. Bug¼n yalnızca kadın konusunda değil, hiçbir konuda yalnızca ulusal d¼zeydeki politikaların yeterli olmadığı bilinmekte ve birçok konuyu bir araya getiren k¼resel bir muhalefetin doğuşunu g¼rmekteyiz. ¼te yandan bug¼n kadın için siyasal açıdan temel meselenin ¼yle yalnızca daha çok kadının siyasete girmesinden ibaret olmadığını da anlaşılmıştır; kadın ve siyaset deyince, artık toplum ve d¼nya meseleleriyle ilgili olarak feminist bakışın g¼c¼lenmesini anlamak, genel olarak kadın hareketinin siyasal bir nitelik ve etkinlik kazanmasını d¼řnmek gerektiği bilinmektedir. Dolayısıyla kadın hareketinde hem b¼t¼nl¼k¼ bir bakış ve s¼ylemin ortaya konması, hem de kadın hareketinin kendi k¼resel muhalefetini yaratması bana çok anlamlı geliyor. Bug¼n ¼nemli ¼l¼de sınırlanma ve içine çekilme olgusu yaşayan kadın hareketinin, aradığı yanıtın “kolay” ve “hazır” olmadığını hepimiz biliyoruz; ancak arayıp bulmayı gerektiren epeyce koşulun ve nedenin ortaya çıktığı yadsıyabilir miyiz?

Dolayısıyla, bir kuram, bir ideoloji biçiminde olmasa da, kapsayıcı bir feminist bakışın ortaya çıkması, yerleşik d¼zene ve yapılar ayt daha temel eleştirileri kapsayan, kendi d¼n¼řt¼r¼c¼ s¼ylemin kuran bir “kadın g¼z l¼đ¼n¼n” ortaya konmasının, ne kadar zor olsa da, kadın hareketi açısından ¼nemli olduğunu d¼ř¼n¼yorum. ¼te yandan, ancak, kendisini çevreleyen t¼m d¼nyaya, t¼m yerleşik d¼ř¼ncelere kadın adına eleştirel bir bakış getirilmesi ve d¼n¼řt¼r¼c¼ bir g¼c¼ olabilecek s¼ylemin kurulmasıyla “kadın bakışı veya yaklaşımının” ortaya çıkabileceği de çok açık. Sonuç olarak, kadınların varolan sistem ve yaklaşımlara asılmaları yerine, bunlardan esinlenseler de kendi bakış açılarını bulmaları ve bu bakış açısıyla kendi d¼nya tasavvurlarını kurgulamaları benim için çok ¼nem taşıyor. Zor mu; evet hiç kolay g¼r¼nm¼yor. Ancak bir o kadar da gerekli değil mi? ¼nk¼ biliyoruz ki, ancak b¼yle bir g¼z l¼k, kadın hareketinin hem kendisi hem de toplum ve d¼nya ile ilgili tartışmalarında duruşunu ve y¼n¼n¼ bulmasında yardımcı olacak ve başka kuramların etkisinde ve g¼lgesinde kalan bakış açısının kendi ¼zg¼nl¼đ¼n¼ bulmasını sağlayacaktır. O zaman arka plânda duran farklı yaklaşım ve kaygıların yarattığı ayrılıkların da pek bir anlamı kalmayacaktır. Ve yine biliyoruz ki, kadın hareketi kendi ¼zg¼nl¼đ¼n¼ kazandıkça, gerek kadın meseleleriyle gerek d¼nyanın ve toplumun nereye doğru gittiğiyle ilgili konularda, bug¼n farklı yaklaşımlara takılması nedeniyle tıkanmış g¼r¼nen s¼yleminin ¼n¼ açılacaktır. Bu nedenle kadın bakış açısı arayışlarını ve bu yolda ortaya atılan g¼r¼řleri ¼nemsememek m¼mk¼n m¼?

-Kadın, Kendi “Bakış Açısını” Arıyor

Kadın g¼z l¼đ¼ veya kadın bakış açısı ne demek ve bunu, neden kadın meselelerine ilişkin bir duyarlılıktan ¼tede bir şey olarak tasavvur etmek gerekiyor? Bu g¼z l¼đ¼n¼ açısı neleri kapsamalı, odak noktası nereye y¼nelmelidir? Dili, s¼ylemini nasıl kurmalı, d¼nya tasavvurunu nelere, hangi ¼nceliklere dayandırmalıdır? Bu konuda sorulacak ¼yle çok soru

var ki. Bunları için anlamlı yanıtlar bulduğumu, ya da bulma iddiası taşıdığımı söylemeyeceğim; ancak yukarıda da söyledim, bunlar üzerinde düşünmeyi seviyor ve önemsiyorum.

Herhalde, herhangi bir konuda, herhangi bir bakış açısından söz edebilmek için, hem farkındalık hem de bütünlük önemli olmakta. Kadın bakış açısı için de bu geçerli. Kadın olmak, biyolojik olduğu kadar toplumsal bir olgu olduğuna göre, kadın duyarlılığının da bir kadın bakış açısı yaratması için, öncelikle, biyolojik ve toplumsal cinsiyetin farkında olarak yaşananları bu farkındalık içinde değerlendirmesi önem taşıyor. Öte yandan bu bakış açısını yapılandırırken, hem toplumsal cinsiyeti inşa eden tüm yapıları göz önüne almak ve bunlarla ilgili geniş ve bütünlükçü bir bakış açısı ortaya koymak gerekiyor. Örneğin kadın bakış açısıyla ortaya konacak herhangi bir yaklaşımın, etkilendiği ve etkileneceği tüm sistemleri kapsayıcı bir söylemi ve iddiası olması gerekir ki, kendi görüşünü bunlara karşın veya bunlarla birlikte kurabilsin. Yani kadın olmanın farkındalığı ve sorgulaması ile başlayan duyarlılığın, kadını çevreleyen tüm sistemler ve ilişkiler içinde tanımlanması ve bu ilişkiler içinde anlamlı olacak iddia ve söylemlerle ortaya çıkması önem taşıyor.

Kuşkusuz, kadınların sorunlarıyla ilgilenen herkes, erkekler de dahil, bu konularda az çok bir farkındalık, bir duyarlılık kazanıyor. Bu duyarlılığa sahip her kadın da toplumda değiştirilmesini gereken bazı gerçekleri, alınmasını gereken bazı önlemleri dile getiriyor; her toplumsal hareket içinde bir biçimde kadın politikası var. Bu anlamda sosyalist feminizmle radikal feminizmi veya eşitlikçi feminizmi ayırt eden kriterler duyarlılıklarındaki farklılıktan çok, bunları açıklama noktasında kullandıkları paradigmlar veya daha yalın bir deyimle benimsedikleri ideolojilerdir; bu temel yaklaşımlar çerçevesinde oluşan anlamlandırma farklılığıdır. Örneğin 20. yüzyılın son çeyreğindeki kadın hareketinin kadın sorunlarının derin ve yaygın toplumsal-kültürel kökenleri olduğu konusundaki iddialarını, kuramsal anlamda, tüm kadın hareketleri kabul ederler; kısaca ataerkil aile ve ataerkil toplum gerçeğini ve bunun sonuçlarını yadsımak hiçbir kadın için o kadar kolay değildir. Vurguları farklı olsa da, sosyalist feminizm için de, eşitlikçi feminizm içinde bu geçerli. Örneğin sosyalist çizgideki kadınlar için de, özellikle 70 sonrasında ortaya konan kadın çalışmaları sonrasında, sosyalizme ataerkillik karşıtı bir içerik kazandırılmasının gerekliliği konuşulmaktadır.¹ Eşitlikçi feminizm de, tüm yasal ve kurumsal iddialarında “ataerkil toplum” söylemden yola çıkar. Böyle olunca da, bu genel onaylamanın içine bulunduğumuz tüm kurumlara, koşullara, değer yargılarına mesafeli ve eleştirel bakış açısı getirmesi konusunda bir tereddüt olmaması gerekir. Oysa biliyoruz ki, kadına ait bu genel söylem, kadınların benimsedikleri temel yaklaşımlar üzerinde pek etkili olmuyor ve onları bir noktada buluşturmaya da yetmiyor. Şimdi, kadın duyarlılığını benimsedikleri paradigmlar çerçevesinde algılayan ve yaşayan, kadına ait yaklaşımlarını bu paradigmlar çerçevesinde kuran kadın hareketlerinin hangisi kadınlara özgü bir bakış açısı, kadın gözlüğü taşıyor diye sormak anlamsız mı olur? Bu soruya hepsi diye yanıt verilebilir mi? Yoksa henüz hiçbirinde kadına özgü bir bakış açısı oluşmadığı gibi bir sonuca mı varmalıyız?

Dolayısıyla genel olarak sorunları açıklamakta ve anlamlandırmakta kullanılan paradigmlarımız değişiyor; bu nedenle de kadın sorunlarına bakış açımız farklılaşıyor. Kadınlara ilişkin duyarlılığımızı bu paradigmlar üzerine oturttuğumuz da ise, yukarıda da dile getirdiğim soru gündeme geliyor; bu çıkımlar üstünde kadına ait özgün bir alan nerede ve

¹ Sibel Özbudun, 8 mart'tan 8 Marta mı?, Diyalektik yayınları, İstanbul, 1995.

nasıl kurulabilir? Kuşkusuz bu bakış açılarının tümü kadına odaklanmışlardır ve “kadın duyarlılığını” yansıtmaktadırlar; fakat hiçbiri benimsedikleri paradigmlar içinde bir duyarlılık olmaktan öte, kadına ait bir “özgünlük” alanı kuramamaktadırlar. Dolayısıyla tüm bu yaklaşımları kadın hareketi içinde bir farklı görüş ve konum olarak kabul etmek ne kadar gerekliyse, her birinin gerçek bir kadın paradigması ve kadın bakış açısı oluşturma konusunda sınırlılıklarını ve kısıtlarını konuşmak da o kadar gerekli görünmekte. Günümüzdeki kadın hareketinin asıl sıkıntısı da, yalnız sorunlara değil çözümlere de ulaşmasını sağlayacak bir “kadın bakış açısının” edinilmesi gibi görünüyor. Bu nedenle, *kadın hareketi kendi bakış açısını veya gözlüğünü arıyor* dersek, bugünkü kadın sorunsalı açısından oldukça doğru bir saptama yapmış oluruz diye düşünüyorum.

Ancak bu noktada da, benimsediğimiz farklı paradigmlar ve yaklaşımlar ortadayken, kadınlara özgü ve bütüncül bir bakış açısını yaratabilmek mümkün mü sorusu da önem taşıyor. Bunun gibi, kadınlara ilişkin farklı duyarlılıkları bir araya getirmek kadar, bu duyarlılıkların toplumsal ve küresel sistemin bütünüyle nasıl ilişkilendirileceği konusunda da uzlaşmayı sağlayacak bir kadın yaklaşımı yaratmak ne kadar olanaklıdır? Bu sorulara yanıt olarak, öncelikle, kadınların aslında bir süredir bu arayışa girdiğini söylemek gerek. Kadın bilinci ve duyarlılığı, küçük duyarlılıklardan büyük duyarlılıklara, yerel olandan küresel olana, dar açılardan daha geniş açılara doğru bir genişleme-derinleşme içine girmiş durumda diye düşünüyorum. Kadın hareketi öğreniyor, düşünüyor ve yeni açılımların önünü açacak bir arayışı sergiliyor. Bu nedenle kadınların kendi arayışları ve seçimlerini yansıtan özgün kadın bakış açısının, özgün feminist yaklaşımın henüz oluşma aşamasında olduğu ortada, ancak bu yola girildiği de yadsınamaz. Elimizde hazır bir reçete olmadığından, önce tepkiler ortaya kondu, sonra toplumsal/siyasal sistemde bazı değişiklikler yapıldı, şimdi daha derin ve köklü değişiklikler için kadınların kendi tanımlamalarını, kendi tasavvurlarını ortaya koymaları gerekiyor. Sonuçta, özgün bir kadın bakış açısının, kadınlar için bugünkü toplumsal yapıyı, değerler sistemini olduğu kadar ekonomik ve siyasal yapıyı da önemli ölçüde değiştirme anlamına geleceği düşünülecek olursa, bu arayışın ne denli zorlu ve riskli olduğu, ne denli uzun bir arayış ve çaba gerektirdiği de ortada.

-Kadın Duyarlılığından Kadın Bakış Açısına Doğru ya da “Dönüştürücü Öz”e Yolculuk

Kadın duyarlılığından kadın gözlüğü takma noktasına gelmek için, hem bireysel hem kolektif anlamda büyük bir birikim ve emek gerektiği çok açık. Birçok konu ve sorunla ilgili olarak kadın bakış açısının ne olacağına da açıklığa kavuşması gerekli, ne gibi yanıtlar üretileceğinin bulunması da. Bu noktada kadın hareketinin bugün geldiği noktayı iki farklı biçimde değerlendirmek mümkün. Bir yaklaşıma göre, dünyadaki kadın hareketi, elde ettiği birkaç kazanımdan sonra, bugün eylem ve etkinlik açısından bir duraklama dönemine girdi, hatta geriledi. Yasal ve kurumsal açıdan kazanılan bazı gelişmelerle kadın hareketi uysallaştı, devrimci görüşlerini yitirdi, bir deyişle kaplandan kediye döndü. Ülkemize baktığımızda da benzer saptamaları yapmak mümkün. Bir yandan üniversitelerde araştırma kurumlarının artışı, kadın konularında araştırma ve tezlerin bolluğunu, yasal konularda bazı iyileşmeler sağlandığını, siyasal partilerin bir kadın söylemi edindiklerini, 8 Mart’ların adetâ resmi kutlamalara dönüştüğünü görüyoruz ve kazanılmış bir şeyler var diye düşünüyoruz. Öte yandan 1980 sonrası yükselen 1990’ların başında oldukça yüksek ve gür bir ses çıkaran kadın hareketinin, birkaç tekil olay ve konu dışında heyecanını da gücünü de yitirdiğini söylemek çok yanlış görünmüyor. Bunun nedenleri konusunda çeşitli yorumlar yapılabilir, ancak ben

iyimser bir yorumla kadın hareketinin, daha çok, bir düşünme-değerlendirme ihtiyacı içinde olduğu ve bu yolda bazı arayışlar içine girdiğini düşünmekten yanayım.

Gerçekten dünyadaki kadın hareketinin şimdi eleştirmek ve protesto etmek yerine kendi özgünlüğünün, kendi inisiyatifinin arayışında olduğunu söylemek bana daha anlamlı görünüyor. Kadın hareketi, bir yandan daha derinden eleştirilere yönelmek üzere bilgi birikimini arttırıyor, öte yandan artan donanımıyla “kadına özgü bakış açısını” veya “kadınlara özgü yaklaşımları” üretmeye yöneliyor. Artık verili düzende bir yer kapmaktan öte, verili düzeni değiştirme çabasıyla eleştirilerini de istemlerini de bir sistem bütünü içine koymaya çalışıyor. Feminist iktisat, feminist siyaset gibi arayışları, doğrusu ben böyle değerlendiriyorum. Bugün küreselleşmeye yönelik eleştiriler arasında feminist duyarlılık taşıyanlar da var; onları da bu arayışın bir uzantısı olarak görüyorum. Ayrıca, kadınların kendilerine özgü bakış açısı ve söylem arayışlarının ciddi bir *dönüştürücü öze* sahip olduğunu da düşünmemek mümkün değil. Bugün feminist ekonomi veya feminist siyaset çalışmalarında ortaya konan bazı yaklaşımların böyle bir nitelik taşıdığı çok açık, bu dönüştürücü niteliğin başka düşünce okulları tarafından fark edildiği de ortada. Kuşkusuz bu dönüştürücü özün varlığı ile bunun dönüştürücü güce dönüşmesi aynı şey değil; böyle bir gücün oraya çıkmasının önünde sayısız engel var. Yine de her kadın yaklaşımında az veya çok bir sistem eleştirisi ve değişim istemi var ve her değişim istemi de zaman içinde alanını genişletmek ihtiyacıyla karşılaşılıyor. Böyle olunca da, kadın bakış açısında olması gereken ve olan dönüştürücü öz, aslında az veya çok, açık veya örtülü, dar veya geniş anlamlı olarak, kadın hareketlerinde de var; ancak bunun kendini daha etkin ifadesi kuşkusuz ayrı bir şey.

Örneğin kadının kendini çevreleyen koşullar üzerinde konuşması, kaçınılmaz olarak, bir toplum ve sistem eleştirisi içermek durumundadır. İster ataerkil toplum, ister sosyo-kültürel yapı, ister ekonomik sistem denilsin, sorunların kaynağı büyük ölçüde bu temel sistem ve yapılarla ilgili ve kadınlar için değişiklik de bu yapılardaki değişikliklerden beklenmekte. Sonuç olarak, sistem eleştirisi yapmayan, daha çok yasal ve kurumsal bazı değişikliklere yetinen eşitlikçi veya liberal bir anlayış içinde bile, yasal ve kurumsal değişikliklerle az veya çok sistemin değişmesi istenmektedir; daha da önemlisi bu küçük değişikliklerle sistemin sorgulanması, eleştirilmesi ve daha ciddi dönüşümlerin temelleri atılmış olmaktadır. Örneğin yasal düzeyde başlayan değişikliklerin, zaman içinde düşünceleri, yaklaşımları ve alışkanlıkları değişime zorladığını yadsıyabilir miyiz? Bu tür ufak tefek değişimlerin daha büyük değişimler için bir ivme yarattığı görmezlikten gelinebilir mi? Yaşadığımız gerçekliklerden de yola çıkarak söyleyebileceğimiz gibi, küçük adımlarla ve bazı değişikliklerle başlayan eleştiri ve değişim isteği, zaman içinde görme mesafesi ve farkındalık alanını genişletmekte, eğitim sisteminden sosyo-kültürel yapı ve toplumsal değer yargılarına kadar uzanan birçok yapıda değişime gidilmesinin gerekli olduğu noktasına gelinmektedir. Özetle, kadın hareketinin her türlü az veya çok bir toplum ve sistem tartışması yapmakta, bir değişim istemiyle yola çıkmaktadır ve bu değişim istemi kaçınılmaz olarak temel yaklaşımın alanını genişleten bir etki yaratmaktadır.

Dolayısıyla kadın bakış açısı, özünde, bugünkü toplumla, bu toplumdaki egemen sistemle, egemen değer yargılarıyla uyumsuzluk içindedir ve bunların değişmesini istemek durumundadır; bu nedenle de kendi içinde bugünkü tüm sistem ve yapılar açısından dönüştürücü bir nitelik taşımaktadır. Tüm sistem ve yapılardan söz ediyoruz; çünkü yapılan tüm çalışmalar bize göstermektedir ki, kadınlar adına değişim istemleri iki yönde genişlemek ve derinleşmek ihtiyacı göstermektedir: Bir yandan, bu sistemin yalnız şu veya bu topluma ait

değil, bir dünya sistemi olduğu görülmekte ve kadınlara ait yaklaşımın toplumsal sınırları aşacak biçimde geniş açılı bir bakışa sahip olması gerekmektedir; öte yandan bu sistemin ve anlayışın kendi egemenliğini tüm toplumsal yapılar ve ilişkiler içinde kurduğu ve yeniden yarattığı görüldüğünden tüm toplumsal sistemleri ve ilişkileri içine alacak bir kapsayıcılığı ve derinliği olması önem taşımaktadır. Kadın bakış açısı özünde eleştirel bir bakış açısıdır ve giderek bu eleştirel bakışın çok daha geniş açılı ve çok daha derinlikli olarak kurgulanması ortaya çıkmaktadır. Kadın hareketinin edindiği her yeni bilgi ve donanımla, bu açının büyüüp yeni bir boyut kazandığını da söyleyebiliriz. Sonuç olarak kadının sorunlarının, ekonomi, siyaset, hukuk, kültür gibi toplumsal sistemlerle, eğitim, sağlık, istihdam, gelir dağılımı gibi politikalarla ilgisi olduğu bilindiğine göre, kadın bakış açısının tek tek sorun alanları yerine bunların hepsini kapsayacak biçimde daha temel eleştirilere yönelmesi kaçınılmaz olduğu gibi, böylesine kapsayıcı ve temel bir eleştirel bakış ise, kendini ancak dönüştürücü bir söylemle ifade edebilir ve tanımlayabilir.

Bu eleştirel bakışı ve dönüştürücü olma zorunluluğunu biraz daha netleştirmek için birkaç soru da sorabiliriz. Örneğin, ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan bölünmüş, parçalanmış, dengesizleşmiş bugünkü yeryüzü gerçeği içinde, acaba ufak tefek değişikliklerle hangi toplumda, hangi kadın için ve ne kadar iyileşme öngörebiliriz? Bu koşullarda, kadının ekonomik açıdan güçlenmesinden etkin bir vatandaş olmasına kadar uzanan birçok alanda böyle bir iyileşmeyi kaç kadın için umabiliriz? Örneğin, gerek teknolojik nedenlere, gerek sermaye akışının hızlanmasına bağlı olarak, gerek artan rekâbet sonucunda bugün hemen her toplumda bir istihdam sorunu yaşandığını, bunun kadınlar gibi daha az nitelikli olanları daha etkilediğini biliyoruz. Bu koşullar altında kadın istihdamını artırmak ne kadar mümkündür; ya da kadın istihdamının düşük düzeyli ve kötü koşullar sunan işlerde yoğunlaşmasının önüne nasıl geçilebilir? Öte yandan bugün hem milliyetçilik, köktenci akımlar, fanatizm, terör ve şiddetin kol gezdiği bir dünyada yaşıyoruz; hem de toplumsal ve küresel düzeyde birçok haksızlık ve eşitsizlikle karşılaşyoruz. Şimdi bu durumda hangi ülkedeki ve ne kadar kadın için kadın haklarının ve eşitlik politikalarının güç kazanmasını bekleyebiliriz? Bu koşullar sürerken, kadınların insan haklarından söz etmenin ve eşitlik istemlerini dile getirmenin pratikteki anlamı nedir? Bunun dışında bugün tüm dünyada, hukukun üstünlüğü söylemlerine karşın, gerçekte gücün üstünlüğü ve egemenliği yaşanırken, kadınların savaşız bir dünya istemlerinin de, hak taleplerinin de bir anlamı olabilir mi? Biliyorum ki, bu ve bunun gibi sorular yanıtlanması zor sorular; fakat bu sorulardaki bakış açısı ve kaygıyı birçok kadının paylaşacağını da düşünebiliriz. Kadın sorunlarını bu çerçevede ve çok daha geniş sorunlarla birlikte ele alınca da, kadın bakış açısının neden bugünkü sisteme ait temel ve neden küresel düzeyden toplumsal düzeye ve bireye kadar uzanan biçimde kapsayıcı bir eleştiriye yönelmesi gerektiğini de anlamak daha kolay oluyor.

Burada da kadın hareketi açısından, bu dünya gerçeklerinin içinde boğulmak ve kendi sorunlarını ertelemek gibi bir kaygı duymamak mümkün mü? Kadının bugüne dek çeşitli toplumsal hareketler içinde ve dünyanın çeşitli sorunları adına bir nefes gibi çalıştığı ve başka kurtuluşlar adına kendini ihmal ettiğini düşünmemizi gerektiren çok deneyimimiz var. Bu nedenle kapsayıcı bir bakış ararken böyle bir soruyu sormak son derece anlamlı. Kendi adıma, bu soruyu şöyle yanıtladığımı söyleyebilirim. Bu çok yönlü ve çok boyutlu sorunlar karşısında, kadının yalnızca kendi sorunlarına odaklanması hem mümkün değil, hem de bunları toplumsal ve küresel gerçekler içinde değerlendirmedikçe kalıcı ve gerçek bir ilerleme sağlaması olasılığı yok. Böyle kapsayıcı ve bütünlükçü bakış, kendi sorunları ve kendi istemlerini ertelemesi anlamını da taşıyor; tam aksine kendi sorun ve istemlerini bir bütün

içinde yerli yerine oturtmak gibi bir arayışı dile getiriyor. Yani sorunların kaynağını görmek için de, sorunları çözmek için de böylesi kapsayıcı bir eleştiriye, sonra da bütünlükçü bir müdahaleye ihtiyaç var. Bugün, toplumsal-kültürel değerler kadar ekonomik, siyasal ve küresel sistem gibi çok daha geniş bir sistem bütününe hesaba katmadan kadın sorunlarına doğru bir tanı koyduğumuzu, doğru bir analiz yaptığımızı söyleyebilir miyiz? Aksine kadın konularında elde edilen her bilgi, bize bu konularla uğraşmak için ne kadar derin ve geniş açılı bir merceğe ihtiyacımız olduğunu mu göstermekte? Sanırım, bugün taktığımız gözlüğün görüş alanı genişledikçe, hem kadın sorunlarının ötesinde bir toplum ve dünya eleştirisine ihtiyacımız olduğu, hem de bu boyutlarda bir dönüşüm projesi üzerinde düşünmemiz gerektiği ortaya çıkıyor.

Feminist arayışlar da büyük ölçüde bunu yapıyorlar. Bu yaklaşımlar, bugünkü sisteme derin ve ciddi eleştiriler getirirken, hem ekonomi, siyaset, toplum anlayışları ve politikalarıyla ilgili bakış açılarını değiştirmekte, hem de kadın açısından kuramsal ve analitik çerçevelerin değişmesine yol açmaktadırlar. Örneğin feminist ekonomi, genel olarak yerleşik iktisat anlayışını eleştirirken, yalnız kadınlar açısından değil çok daha genel anlamda ekonomi anlayışını değiştirecek yeni bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Örneğin bu bakış açısı, ekonomi ne işe yarar, temel amacı nedir sorusundan işe başlamakta ve emek veya çalışma kavramları üzerinde çok anlamlı sorgulamalara yönelmektedirler. Ekonomi, bugün zihinlerimize kazındığı gibi, piyasaya ait işlemler, yani üretim, dağıtım ve tüketim etkinliklerinin bütünü mü; yoksa daha basit fakat gerçekçi bir tanımla, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tüm faaliyetleri içeren bir alan mı? İşte feminist ekonomi, dikkate alınmayan kadın emeğinden yola çıkarak, çok daha geniş bir emek ve ekonomi tanımı yapmakta ve son derece ilginç görüşler ortaya atmaktadır; bu görüşler yalnız klasik iktisat anlayışına yönelik kuramsal eleştiriler niteliğinde de değildir; tüm ekonomik sistemi dönüştürecek devrimci bir niteliğe sahiptirler. Feminist ekonomi anlayışı, ekonomi biliminin “toplumsal bir yapılanma” geçirdiği ve büyük ölçüde klâsik iktisat anlayışının çerçevesinde belirlendiği görüşündedir; bu anlayış da, büyük ölçüde, “eril” bir karakter göstermekte ve verimli-verimsiz, ücretli-ücretsiz gibi ikili bir ekonomi anlayışı inşa ederek, kendine göre verimli olmayan tüm emeği ekonomi dışına atmakta, örneğin kadının ev-içi emeğini tümüyle ekonomi dışında bırakmaktadır.² Bu nedenle bugünkü ekonomi anlayışına eleştirel bakılması ve ekonomi kavramının da ekonomi biliminin de, yalnız piyasa-yönelimli etkinlikler olarak değil, insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tüm etkinlikleri içine alacak biçimde yeniden tanımlanması gerekmektedir; yine bu görüşe göre kadının ev-içi emeği de hiçbir emekle kıyaslanamayacak kadar asıl ve vazgeçilmez bir emek türüdür.³

Kadın çalışmalarında ortaya çıkan bu eleştirel duruş, eleştirel kuram içinde yer alan birçok yazarı da ilgilendirmektedir. Örneğin Andre Gorz ev-içi emeğinin kapitalist toplumda her zaman statüsüz kaldığını, oysa ekonomik amaçlı üretim sektörünün maddi temelini aslında ev-içi üretime dayandığını ileri sürdüğü gibi, bu ayırma dikkat çeken kadın hareketinin hayatın yeniden üretimi anlamını taşıyan bu özerk etkinlikleri temel, öteki ekonomik etkinlikleri bağımlı olarak sunmasının endüstri-sonrası toplum için itici ve öncü bir rolü olduğunu söylemektedir.⁴ Ekonomik etkinlikler konusunda eleştirel kalmaya özen gösteren kadın hareketinin ve kadın bakışının, yalnız kadını değil insanlığı da özgürleştirecek bir

² Julie Nelson, “Feminism and Economics”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, Issue 2, 1995; 131-135

³ a. g.e.;135.

⁴ Andre Gorz, *Elveda Proleterya*, Afa Yay. İstanbul, 1986; 90-91

potansiyel içerdiği görüşünde olan yazarlar arasında Alain Touraine, Herbert Marcuse gibi başka yazarlar da bulunmaktadır.⁵

Bunun gibi, sosyal politika alanında çalışan feminist sosyal politikacılar, sınıf temelli sosyal politika anlayışının değişmesi ve yeni analitik kategorilerin bulunması yönünde eleştiriler getirmektedirler. Sosyal politikanın, başlangıçta bir işçi sınıfı politikası olarak ortaya çıksa da, zamanla çok daha toplum kesimlerine ulaşarak genişlediğini zaten biliyoruz. Ancak bugün sosyal politika yoksullar, işsizler, göçmenler, kadınlar, çocuklar, özürllüleri gibi durmadan genişleyen bir hedef kitleye ulaşmakta ve dolayısıyla, bugün sınıf kavramı yerine yeni bir analitik çerçevenin bulunması ihtiyacından söz edilmektedir. Öte yandan bireyler ve ihtiyaçlar farklılaştıkça, ulus-devlete ilişkin kuşkular arttıkça, yalnız neo-liberal kanattan değil, çevreciler, kadınlar gibi yeni aktörlerden de farklı arayışların gündeme geldiği görülmektedir. Bu nedenle feminist yaklaşım, hem refah politikalarında kamu ve özel alan ayırımına tutarsız bulmakta, bu anlamda ev-içinde yürütülen bakım hizmetlerinin sosyal politika konusu olmasına istemektedir; hem de yalnız politikaların belirlenmesinde değil, fakat sosyal ihtiyaçların belirlenmesinde de çok daha demokratik karar-alma süreçlerinin gündeme gelmesini gerekli bulmaktadır.⁶

Kuşkusuz, kadın çalışmaları daha henüz yolun başındalar ve bu çalışmalardaki eleştirel bakış açılarının daha temel ve kapsayıcı, daha sistematik ve kuramsal olması için daha uzun bir zamana ihtiyaç olduğu açıktır. Yanıtlanması kolay olmayan birçok soru ve sorun olduğu da ortada. Öte yandan zorluklar, dünyadaki sorunlardan veya kadının sorunlarından da gelmiyor yalnızca. Bir de, kadınlar arasında sorunlar kadar çeşitlenen görüşler ve yaklaşımlar var. Gelişmiş dünyadaki kadın ile az gelişmiş dünyadaki kadının sorunları kadar bu sorunlara yaklaşımları ve beklentileri de farklı. Dünyanın Doğu-Batı, Kuzey-Güney veya İslam-Hıristiyan-Budist-Musevi gibi bölünmeleri kadınları da bölüyor. Üstelik kadınlar için eğitimsizlik, hastalık, yoksulluk, şiddet gibi birçok hayati sorun daha da önem taşıyor ve bu sorunların içinde boğuşurken onlar için bugünden ötesini düşünmek ve kuramsal tartışmalarla uğraşmak pek de bir anlam ifade etmiyor. Dolayısıyla kadınların kendi aralarında “ortak bir bakış açısına” varmaları ve buradan yola çıkarak “ortak bir dünya” hayali üzerinde buluşmaları hiç kolay görünmüyor.

Ortak bir bakış ve ortak bir dünya hayali derken, ortak bir ideoloji den mi söz etmemiz gerek? Günümüzde katı ve her durumda geçerli olacak bir dünya görüşü anlamında ideolojilerin epeyce gerilediğini biliyoruz. Bugünün insanının, çoğunlukla, post-modern bir yaklaşımla göreceliliği, çoğulcu ve liberal anlayışla farklılıkları önemseydiğini söyleyebiliriz. Bu durumda, kadınların için hele küresel ölçekte ortak görüşlerden, ortak hayallerden söz etmek de ne oluyor? Oysa, dünyada bir süredir de “farklılıklar içinde bütünleşme” gibi bir hayalden de konuşuluyor. Örneğin Avrupa Birliği’nin hedefi bu doğrultuda. Bugünkü işleyiş biçimiyle eleştirilen küreselleşme karşısında da, yalnız piyasanın küreselleşmesi biçiminde değil çok boyutlu olarak birbirine yakınlaşmış, birbiriyle bütünleşmiş küresel bir toplumdaki söz edenler de var. Dolayısıyla yaşadığımız küreselleşme süreci içinde, eksik ve aksaklıklarına karşın, birbirinden etkileşimi artan bir dünyaya doğru yol alıyoruz, o nedenle de aksayan tarafları küresel ölçekte düzeltmeyi düşünmeye başlıyor insanlar. Başka çare de görünmüyor. Öyle olunca kadınların da, hem bütüncül bir dünya ve toplum anlayışını aramaları, hem de bu bütün içinde farklılıklara birlikte ortaklıkları da ortaya çıkarmaları ve de herkes ve her durum

⁵ Alain Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, YKY, İstanbul, 2000; 246 vd.

⁶ Gail Lewis, “Introduction: Expanding the Social Policy Imaginary”, *Rethinking Social Policy*, ed. By. G.Lewis, S.Gewirtz ve J.Clarke, The Open University- Sage Publications, London, 2000;

için kendi bakış açılarından kaynaklanan bir yaklaşımı ortaya koymaları kaçınılmaz görünüyor. Çünkü ne kadın sorunları yalnızca kadınların sorunu, ne de toplumun ve dünyanın sorunları kadınların sorunlarından ayrı ve farklı. Bu ikisi arasındaki ilişkiyi keşfetmek ise, kadını ve iddiasını güçlendirdiği gibi işini de zorlaştırmakta. Yine de kadının dünyayı ve toplumu dönüştürme ihtiyacını, bugünkü düzeni dönüştürme arayışları içinde düşünmek ve ikisi arasındaki ilişkileri irdelemek bana oldukça anlamlı gelmekte.

-Kadın Bakış Açısı ve Dünyayı Dönüştürme Arayışlarını Birlikte Düşünebilir miyiz?

Kendi adıma, dünyada kadının, “kendi gözlüğünü” bulma, “kendi bakış açısını” edinme arayışı içinde olduğunu düşünmekten heyecan duyduğumu söylemeliyim. Bu alanda yer alan veya çalışan herkes de az veya çok bu arayışa bir katkıda bulunuyor. Kadınlar, tüm dünyada milyonlarca kılcal damardan oluşan bir ağ örmektedir diyebiliriz; henüz ana motif ortaya çıkmış değil; motiflerin aralarında doldurulması gereken, fakat henüz nasıl olacağını bilemediğimiz büyük boşluklar da var. Ancak, ortaya çıkacak dokumanın temel kadın sorunlarıyla sınırlı kalamayacağı, çok daha aşkın bir dünya görüşüne dönüşeceği, dönüşmek zorunda olduğu çok açık. Çünkü, farklı nedenlerden yola çıksalar da, bugün birçok arayış gerek entelektüel düzeyde gerek eylem düzeyinde farklı bir dünya peşinde. Bugünkü dünya sisteminden yakınan birçok kesim var; yanıtlanması gereken sorular da çok. Ancak birçok düzeyde arayışlar sürüyor, aralarında ağlar örülüyor ve bu dönüşümün kumaşının dokunmaya başladığını söylemek de yanlış olmaz.

Bugün dünyayı tanımlarken, en sık kullanılan kavram, küreselleşme. Küreselleşme deyince farklı noktalardan bakmak da, farklı yorumlar yapmak da mümkün. Bir yandan da hem kazananları hem de mağdurları olduğu görülüyor. Mağdurları arasında giderek yoksullaşan ülkeler ve bölgeler olduğu gibi, bu ülkelerde de yoksulluğun daha çok kadınları vurduğu görülmekte. İşsizliğin artışı ve yaygınlaşması gibi küresel ölçekteki bir sorun da daha çok kadınlar ve gençler arasında yaygın. İnsan haklarının ihlali de kadınları etkiliyor, siyasetin gözden düşmesi ve işlevini yitirmesi de kadınların elindeki en güçlü aracı etkisizleştiriyor. Küreselleşme olgusu, birçok yanılla kadınların sorunları ve konumları açısından etkili. Kısacası küreselleşme tüm dünyanın birçok açıdan birbirine yakınlaşması anlamını taşıırken, yakınlaşma ve uzaklaşma, bütünleşme ve kutuplaşma, fırsatlar ve çaresizlikler bir arada yaşanmakta. Örneğin dünyanın bir bölümü inanılmaz hızla zenginleşirken, öteki bölümünde yoksulluk artmakta ve zengin dünya ile fakir dünya arsında zaten var olan ayırım son 20-25 yılda katlanarak büyümektedir. Ayırımların, eşitsizliklerin ve sorunların azalmayıp artışı gibi, bugünkü iletişim olanakları içinde daha görünür oldukları da bir gerçek. Bu durumda da ikiye bölünen bu dünyada genel olarak küreselleşme karşıtı bir hareket de yükselmektedir. Ancak bu hareketi küreselleşme karşıtı olarak nitelendirmekten çok, bugünkü küreselleşmeye veya bugünkü dünya sistemine bir karşıtlık olarak anlamak daha doğru. Bu hareket içinde önemli ve etkin bir küreselleştirmeyi dönüştürme yanlıları veya bugün eksik kalan boyutlarını tamamlayarak gerçekten dünyanın birbirine yakınlaşması ve bütünleşmesi doğrultusunda bir küreselleşmeye ulaşmak isteyenler de bulunmakta. Küreselleşmeyi dönüştürme yanlıları, entelektüel düzeyden eylem düzeyine kadar birçok alanda etkinlik göstermekte ve başka bir dünyanın mümkün olduğu görüşüne etkinlik kazandırmaktadırlar.

Öyle görünüyor ki, bugün ulus devletlere, egemen güçlere ve bölünmüş dünyaya karşın giderek büyüyen bu küresel muhalefetin geleceğin biçimlenmesinde şöyle veya böyle bir rol oynayacağı söylemek falcılık olmaz. Bu muhalefetin, temel dayanağı yeryüzünün

bölünmüşlüğü ve dengesizliği, insanlığın önemli bir bölümü için hiçbir güvencenin ve geleceğin olmamasından geliyor, kurtuluş da bu dünyanın dönüştürülmesinde bulunuyor. Örneğin piyasacı ve küreselleşmecilerin Davos buluşmaları veya Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) toplantıları karşısında artık yalnızca tepki gösterilmemekte, Dünya Sosyal Forumu gibi alternatif toplantıların bugün “*başka bir dünya mümkün*” başlığı altında dördüncüsü gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bugün tek aktörün egemenliğindeki uluslararası ilişkiler sistemi giderek çok aktörlü ilişkilere dönüşürken, uluslararası kuruluşların kendi sorumlulukları üzerinde daha fazla düşünmeye başlamaları gibi, küresel/sivil toplumun da dünya sahnesine çıktığına tanık olmaktayız. Irak Savaşı öncesinde olduğu gibi yeryüzünde barış için küresel bir sivil inisiyatif ortaya çıkmakta ve belki de küresel sivil toplumun kurulabilmesi yolunda ilk adımlar atılmaktadır. Bugünkü dünyayı eleştirir ve geleceğin dünyasını kurgulamaya çalışırken, bunları da hesaba katmak gerektiği açıktır.

Dolayısıyla hem kadınların kendi sorunlarından yola çıkarak ve kendi bakış açıları oluştuğça biçimlenen bir dönüşüm ihtiyacı ve isteği söz konusudur; hem de bugünkü dünya düzeninden mağdur olan çok daha geniş kesimle için bir dönüşüm ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle arkasında farklı güçlerin yer aldığını düşünebileceğimiz ikili bir dönüşüm hareketinden söz edebiliriz. Genel olarak küresel muhalefet ve dönüştürme yanlıları içinde bazı kadın hareketleri ve kadınlar da var; ancak kadın hareketi geniş kesimleriyle ve kendi istemleriyle bu küresel muhalefet içinde henüz yer almış değil. Bunun için, hem onun kendine özgü bakış açısını etkin biçimde var etmesi, hem de bunun üzerinde daha geniş bir uzlaşma sağlaması gerekli. Böyle bir gelişme için daha uzun bir süre bekleneceği de düşünülebilir, ancak kadınların etkisinin şimdiden ortaya çıktığını söylemek de mümkün görünmektedir. Kendi adıma, kadınları da, bu farklı dünyanın ve geleceğin biçimlenmesinde önemli rolleri olacak “özneler” olarak düşünmek için birçok sebebimiz olduğunu düşünüyorum. Hem, kadınların genellikle farklı bir dünya istediklerini oldukça netlik kazanmış görünüyor, hem de kendi bakış açıları geliştikçe ortaya koydukları düşünce ve görüşlerin farklı bir dünyanın kurulması açısından son derece önemli ve işlevsel özellikler taşıdığını anlıyoruz. Bu nedenle kadın ve insanlık veya kadın ve dünya olarak ikili biçimde düşünebileceğimiz bir dönüşüm olasılığından söz edebileceğimiz gibi, temel kavramlar ve ilkeler açısından, büyük ölçüde kadınların istemleriyle örtüşecek tek bir dönüşümden söz etmek de mümkün.

Acaba böyle ikili veya tekli dönüşümde kadın bakış açısını çevreleyecek paradigmlar neler olabilir? Bu paradigmlar içine ne gibi ilkeler, kabuller ve önceliklerin yerleştirilmesi düşünülebilir? Bu bakış açısının, kadınlar ve ötekiler için dünyanın dönüşümünde yararlanılacak ortaklıkları nerelerdedir? Bu sorulara yanıt vermek çok zor. Ancak ben yine de, bir dönüşüm ihtiyacı kabul edildiğinde, başlangıç olacak bazı temel ilkelerden söz edilebileceğini düşünüyorum. Biliyoruz ki, kadınların sorunlarının kaynağı çok ve çeşitli; örneğin parçalanmış ve gücün egemenliğindeki bir dünya da, sermayenin ve piyasanın sömürgeleştirdiği bir dünya ve toplum da, erkek egemenliğine dayalı kültürel yapı da kadınlar için sorun yaratıyor ve bunların hepsi ayrımcı, eşitsiz ilişkilerin kurulmasında rol oynuyor. Bu nedenle temelden ve bütünlükçü bir sistem eleştirisine gitmeden sorunların çözümü pek mümkün değil. Bugünkü sistemi dönüştürme yanlılarının da duyarlılıkları ve eleştirileri bu yönde. İkincisi, bugünkü küresel muhalefetin yalnız sınıf veya bazı çıkar grupları teme alan bir bakış açısından çok “çoklukları” kucaklayan bir bakış açısı aradığı ortada. Böyle bir arayışa kadınların da kendi bakış açılarıyla katacağı çok şey var. Genelden özele, toplumdaki bireye, yeryüzünden yerele doğru uzanan geniş bir dünya, toplum ve birey gerçeğini kucaklaması gereken bu dönüşüm için, kurulu düzen, yerleşik sistemin ve değer yargılarının

değişmesi ihtiyacında olan kadının söyleyeceği çok şey olduğu kesin. Bir başka deyişle, kadınlar ve insanlık, kadınlar ve dünya o kadar iç içe geçmiş bir ilişki içinde ki, kadın hareketinin geliştireceği bakış açısının hem bu ilişkiler bütününe göz önünde bulundurulması, hem de dönüşümü için işe yarar öneriler getirmesi kaçınılmaz. Bu nedenle de, kadınlar için de insanlık için de bugünkünden daha farklı bir dünya tasavvurunun örtüşmesi için geçerli pek çok neden olduğu ortada. Sonuç olarak, bugünkü dünya, toplum ve insanlık için bir dönüşüm ihtiyacını hisseden küresel hareketin ancak kadın bakış açısından çok yararlanacağı ve onun getireceği argümanlar ve iddialarla gerçek bir dönüşüm anlamına kavuşacağını söylemek hiç de abartı olmaz. Mesele, kadın bakış açısının kendini ifade edecek bir kadın hareketiyle bütünleşmesinde düğümlenmekte. Kadınlar, böylesi bir küresel muhalefetin içinde ne ölçüde yer alırlar veya yer almak isteği ve gücü gösterirler? Bilemiyorum.

-Dünyanın ve Toplumun Dönüştürülmesinin İpuçları ve Kadınlar Açısından Anlamı

Bugünkü dünya birçok sorunuyla karşımızda; öte yandan biz bugün, hem bu sorunları daha iyi ve yakından bilme, hem de bu sorunlar arasındaki ilişkileri keşfetme ve de bütünü görebilme olanağına sahibiz. Örneğin ekolojik sorunlardan yoksulluğa, göçlerden yabancı düşmanlığına, milliyetçilikten kökten dinciliğe kadar birçok sorunun gerisinde bu dünyadaki sistemi bulmamak mümkün mü? Öte yandan bu sorunların çözümü için artık toplumsal düzeylerden ötede küresel düzeyde çözümler düşünmek gerektiği de ortaya çıkmış durumda. Örneğin birçok ülkede ve özellikle az gelişmiş olanlarda, bir yandan neo-liberal politikalar nedeniyle, öte yandan ulus-devleti aşan etkiler nedeniyle devletin sosyal politikalarının gerilediği görülmekte. Oysa sosyal politikaların gerilemesi, -ki, kadınlar gibi toplumsal sistemden hak, hukuk, adalet veya eşitlik isteminde bulunan kesimlerin elindeki en güçlü araçtır.- ve işlevini yerine getirememesi nedeniyle, hem sosyal sorunlar büyümekte, hem de o ülke vatandaşlarının devlete, siyasete ve demokratik mekanizmalara güveni sarsılmaktadır. Bunun da ötesinde, artık zaten sistemin bütününde değişiklik yapmadan ulusal düzeydeki politikalarla sorunlara kalıcı ve gerçekçi çözümler bulmak olanağı son derece zayıflamıştır. Dolayısıyla artık yalnız toplumsal politikalarla değil, küresel-toplumsal politikalarla söz etmenin zamanı gelmiş görünmektedir. Kuşkusuz bugün için küresel düzeyde yükselen muhalefete karşın, sistemin yakın zamanda ciddi bir dönüşüme girmesi, örneğin küresel-sosyal politikaların hayata geçmesi beklenilemez. Ancak yine de artan sorunların ve artan hoşnutsuzluğun dünyanın geleceğinin biçimlenmesinde etkin olacağını söylemek hayalcilik olmaz. O nedenle kadınlar için de “dünya nereye gidiyor” sorusu önemli ve sorulmayı bekliyor. Örneğin gelecek dünyamızda insan haklarının ve hukukun üstünlüğü mü, yoksa gücün egemenliği mi kazanacak? Acaba dünyamız gelecekte de savaşların, açlığın, işsizliğin ve küresel bölünmenin, kutuplaşmanın yaşandığı huzursuz bir dünya mı olacak, yoksa bu dünyada küresel bir toplum oluşturmanın bir yolu bulunacak mı? Birinci olasılığın kadınlar için ne anlama geldiği zaten çok iyi biliniyor; ikinci olasılığın ise en başta kadınlar üzere geniş kitlelerin istemi ve çabasıyla gerçekleşeceği de ortada. Sonuç olarak, kadın bakış açısının giderek yeryüzüne, toplumlara, siyasete ve ekonomiye dair bir daha bütünlükçü bir bakış açısı kazanması kaçınılmaz görünüyor.

Burada öncelikle kadınların, gerek varlıkları ve sorunları, gerek bazı ipuçları ortaya çıkmış bulunan yaklaşımları nedeniyle kendileri ve insanlık adına daha farklı bir dünya arayışında anlamlı ve etkin bir konumları olduğunu söylemek gerek diye düşünüyorum. Ancak bu konumu ve rolü nasıl, ne ölçüde değerlendirecekleri konusunda net bir şey söylemek kolay değil. Yine de tüm insanlar ve toplumlar açısından olduğu gibi, onlar açısından da üzerinde

durulması gereken birkaç noktanın açığa çıktığını düşünerek, bazı tartışmalara girebiliriz. Bugünkü dünya isteminin dönüştürülmesi ve yarattığı sorunların giderilmesi açısından iki önemli araç ve meşruiyet alanının netlik kazandığını söylemek mümkün. Bunlardan birincisi insan hakları, ötekisi de demokratik süreçler. Her iki açıdan da dünyanın ciddi bir zaafiyet gösterdiği de ortada.

İnsan hakları özü itibarıyla devrimcidir; yeni ihtiyaçlara cevap verecek, yeni grupları koruyabilecek biçimde genişleme ve zenginleşme potansiyelini içinde taşır. Kadının insan hakları da, bu potansiyelin bir sonucudur. Ancak herkes için ve temel hak ve özgürlükler, sosyal-ekonomik hak ve özgürlükler, kadın hakları, çevre hakları, çocuk hakları gibi üçüncü kuşak haklar da dahil olmak üzere “bütünlükçü bir insan hakları” anlayışı kabul edilmediği takdirde, ne herkes için ne de bazı haklar için güvence sağlanabilir. Bunların her biri, birbiriyle var olur ve güvenceye kavuşurlar. Yani insan haklarının devrimci özü veya genişleme potansiyeli, aynı zamanda tüm hakları da birbiriyle ilişkilendirir ve tüm haklara, onları birbiriyle var eden bir nitelik aktarır. O nedenle kadınlar kendileri için insan hakları isterlerken, bunu tüm insanlar için ve tüm insan hakları bağlamında bir istem ve mücadeleye dönüştürmek zorundadırlar. Bu kadın haklarının geriye itilmesi veya kimilerinin dediği gibi öncelikle insan hakları gibi soyut bir söylemin benimsenmesi anlamına da taşımaz; tam aksine kadın hakları da dahil olmak üzere tüm haklar için varolma koşullarını gerçekçi biçimde düşünmek ve ele almak anlamına gelir. Dolayısıyla, tüm insanlık için ve bütünlükçü bir insan hakları istemi, kadının kendi istemleri için de, dünyanın dönüşümü içinde başvuracağı temel bir dayanaktır. Böyle bir yaklaşım benimsendiğinde de, kadın hareketi için, acaba kadınların ve insanlığın öncelik ve duyarlılıklarını kapsayacak bütünlükçü bir insan hakları anlayışını “küresel bir anayasa“ ile hayata geçirmek düşüncesi gündeme gelebilir mi, diye sormadan edemiyorum.

Bugünkü dünya düzeninden, onun yarattığı eşitsiz ilişkilerden şikâyetçi olanların ve temel bir dönüşüm isteyen yaklaşımların da temelde iki noktayı öne çıkardığını görüyoruz; *birincisi*, göreceli de olsa, daha eşitlikçi sonuçlar üretecek bir dünya sistemi kurabilmek üzere “küresel bir hukuk ve küresel bir anayasa” oluşturabilmek; *ikincisi ise*, bu özgürleştirici olduğu kadar dengeleyici politikaları sağlayabilmek üzere küreselleşen piyasanın karşısına demokrasiyi çıkarabilmek, yani ulusal/küresel düzeylerde siyasal haklar da dahil olmak üzere tüm insan haklarını dikkate alan bir “*demokratik siyaseti*” kurabilmek. Çünkü birçok sorunun kaynağı olarak görünen bugünkü ekonomik sistemin toplumsal ve küresel kaygılardan ve denetimden uzaklaşması, ideolojik olarak da pratik olarak da bireylerin elindeki en önemli aracın, siyasetin araçsallığını ortadan kaldırmaktadır. Bugünkü sistemin dönüştürülmesinin, siyasetin yerel ve küresel düzeyde etkinlik kazanmasına bağlı olduğu çok açık; ancak böyle bir sonucun alınması siyasetin de demokratikleştirmesine bağlı. Eşitsizlik ve dengesizlik sorununa karşı kullanılacak en önemli silah da, insanların eşit olduğu ve tüm insanların doğuştan gelen haklarla donatıldığı düşüncesidir.

Ancak insan haklarını, yukarıda da değindiğim gibi, geçmişten bugüne kazanılmış tüm haklar ve de özündeki gelişme potansiyeliyle birlikte düşünmek gerektiği ortada. Bu nedenle gerek küreselleşmenin dönüştürülmesinden söz eden, gerek birlikte yaşanabilecek yeni bir dünya kurgulamaya çalışan birçok yaklaşım içinde, demokrasi ve insan hakları düşüncesinin tartışmaların odak noktasını oluşturduğunu görüyoruz. Örneğin bu konularda düşünce

üretenlerce, çok zaman, “demokrasinin demokratikleştirilmesi” gereğinden söz edilmekte,⁷ hem devletin elindeki gücün yeniden düzenlenmesi, hem de sivil toplumun yeniden yapılanmasına ilişkin olarak “ikili bir demokratikleşmenin” önemi ortaya konmakta,⁸ küresel düzeyde demokrasinin sağlanması açısından “kozmpolit demokrasi” adı verilen bir demokrasi anlayışı dile getirilmekte,⁹ “küresel bir anayasa ve küresel bir devlet gücü“ (global state power) yaratılması gerekli görülmekte ve böyle bir gücün oluşturulmasında da yerel ve ulusal düzeydeki demokrasinin gelişmesini ön koşul olarak görüldüğü gibi, demokratikleşme peşindeki sivil hareketin de hem kendi yönetimlerini demokratikleştirmesi ve şeffaflaştırmasını, hem de siyasal bir gücü hedeflemesini önemli bulunmaktadır.¹⁰

Bu noktada, hattâ sistemin kendi içinden gelen eleştirilerde de benzer kaygı ve düşüncelerin dile getirildiğini görmekteyiz. Örneğin, küreselleşme yanlısı olan bazıları için, bugün küresel düzeyde başlayan ekonomik bütünleşme kaçınılmaz olarak hukukun üstünlüğünü ve insan haklarının dikkate alınmasını gerektirecektir. Çünkü, AB örneğinde olduğu gibi, küresel düzeyde ekonomik bütünleşme bir yandan küresel toplum tarafından kabul edilme ihtiyacını duyacak, aksi halde bugün birçok örneğini gördüğümüz protesto ve engellemelerle karşılaşacaktır. Böyle bir gelişmeyi sağlamak açısından önerilen de, uluslararası kuruluşlarla ilgili yasal düzenlemelere insan hakları boyutunun eklenmesi, uluslararası tüm aktörleri kapsayacak “küresel bir anlaşmayı” hayata geçirilmesi olmaktadır. Yani, ekonomik bütünleşmenin “küresel bütünleşme hukuku” yaratması beklenmektedir.¹¹

Çünkü açıkça görüldüğü gibi, bugün ne hukukun üstünlüğü fikri hayata geçmiş, ne de herkesi koruyacak bir hukuk sistemi yaratılmış bulunmaktadır. Gerçekten bugün uluslararası ilişkilerden toplumsal ilişkilere kadar her düzeyde gücün değil hukukun egemen olması ve üstünlük kurması fikri, ilkesel olarak kabul edilmekle birlikte, uygulama da birçok ilişkide gücün egemenliği yaşanmakta. Kadın açısından da birçok toplumsal ilişkide, eşitlikçi bazı yasalara karşın, güç ilişkilerinin sürdüğü bilinmekte. Bu nedenle hukukun üstünlüğünü her düzey ve her ilişki açısından hayata geçirmek de, koruyucu ve dengeleyici bir hukuk yaratmak da son derece önemli olmaktadır.

Öte yandan hukukun üstünlüğünü kurması için, bir meşruiyet temeline dayanması gereklidir, meşruiyetin sağlanması için de, hem hukuk kurallarının demokratik yollarla ve uzlaşma içinde alınması önemli olmakta, hem de tüm hukuk kurallarının insan haklarını temel alması gibi bir gereklilik ortaya çıkmaktadır. Bugün gerek küresel düzeyde gerek toplumsal düzeyde, alınan kararların da, karar-alma süreçlerinin de bu kaygı ve öncelikleri yansıttıklarını söylemek ise o kadar kolay değildir. Dolayısıyla dünyanın ve bugünkü dünya sisteminin dönüşümü, ancak bu kaygıların ciddiye alınması ve bu kaygıları ortadan kaldıracak çözümlerin bulunmasıyla mümkün olacaktır. Kadının siyasette eşitlik istemlerini, demokratik temsil meselesini gündeme getirmeleri de bu kaygıların bir sonucudur ve bu alanda getirdikleri veya getirecekleri öneriler de çözümlerin bulunması açısından önemlidir.

⁷ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul, 2000; 90.

⁸ David Held, “The Contemporary Polarization of Democratic Theory: The Case for a Third Way”, *New Developments in Political Science*, der. Adrian Leftwich, Edward Elgar publishing, 1990; 16.

⁹ David Held, “How to Rule the World”, *New Statesman*, August 1997.

¹⁰ Martin Shaw, *Theory of the Global State*, Cambridge University Press, 2000; 261.

¹¹ Ernst-Ulrich Petersmann, “Time for a United Nations ‘Global Compact’ for Integrating Human Rights into the Law of Worldwide Organizations: Lessons from European Integration” <http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html>

Öyle görünüyor ki, tüm zorluklarına karşın, kadın hareketinin toplumsallaşması ve siyasallaşmasının kaçınılmaz olması gibi, şimdi de kendi sorunlarına toplumsal olduğu kadar küresel ölçekte bakmaları, çözümlerini de bu ölçekte ve kapsayıcı bir sistem eleştirisinde aramaları kaçınılmaz görünmekte. Kadınların kendi bakış açılarını oluşturdukça da, hem bu eleştirel bakış genişlemekte, hem de temel bir dönüşüm ihtiyacı kendini iyice hissettirmektedir. Bu noktada da, bana göre, kadınların dönüşüm istemlerinin bugünkü dünya düzenini dönüştürme arayışlarıyla örtüşmesi hem mümkün hem de kaçınılmaz görünmektedir. Bugünkü dünya ve toplum düzenine karşı oluşturulacak küresel ve toplumsal muhalefet içinde kadınların alacakları önemli bir yer, oynayacakları etkin bir rol olduğu düşünen birçok yazar bulunmaktadır. Doğrusu, ben de Andre Gorz, Alain Touraine ve birçokları gibi, kadınları farklı bir geleceğin yaratılmasında rol oynayacak özneler olarak görmekten yanayım. Touraine şöyle diyor: “Düzenli kadın hareketinin zayıflaması, kadın bilincinin gelişmesini ve kendini basit bir eşitlik ya da kimlik istemine indirgemeye karşı çıkmasını engellememiştir. Bu da kadınların kendilerini, erkeklere göre çok daha etkin bir biçimde, meslek yaşamıyla duygusal yaşamı birleştirebilecek, dolayısıyla da günümüz dünyasının çelişkilerinin ötesine geçebilecek özneler olarak tanımlanmalarını sağlar.”¹²

Sonuç olarak kadınların, farklı bir toplumun ve dünyanın yaratılmasında bir rol almalarına, hem kendilerinin, hem de dünyanın ihtiyacı olduğu ortada. Bu nedenle, nasıl olacağı bilinemese de, kadın hareketinin bugün düşünce düzeyinde sürdürdüğü arayışların, ortaya koyduğu çalışmaların yeni bir dünya anlayışını dokumakta olduğunu düşünmek, bilmem çok mu aşırı olur? Bugün kadın bakış açısının, yalnız kendileri için değil, dünyanın dönüşmesini isteyen herkes için anlamlı olduğu görüşünü paylaşan birçok görüş söz konusudur. Bu nedenle de hem bireysel, hem toplumsal, hem küresel düzeyde kadın bakış açısının, kendi özgün arayışlarının ortaya konmasını desteklemek ve sürekli olarak beslemek gerekmektedir. Unutulmamalı ki, *“kadınlar kendileri için farklı bir dünya arayışını biçimlendirdikçe, dünyanın da daha farklı biçimlenme olasılığı artmaktadır.”*

Prof. Dr. Meryem Koray
Yıldız teknik Üniversitesi

¹² Alain Touraine, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* ; 393.